КОНЦЕПЦІЯ ХВИЛЬ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ: ЕВОЛЮЦІЯ, КРИТИКА ТА АЛЬТЕРНАТИВИ

ПОСТОЄНКО Тимофій Андрійович - студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID iD: https://orcid.org/0009-0005-6384-6286

Науковий керівник: ЛИТВИН Наталія Анатоліївна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри службового та медичного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-4199-1413

УДК 321

DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.2.11

У статті розкривається роль та проблематика впровадження теорії демократизації за С. Хантінгтоном як фактору реалізації фундаментальної цінності сучасного суспільства, що забезпечує громадянам основні права і свободи, такі як свобода слова, право на участь у виборах, рівність перед законом і право на захист від свавільних дій влади. Приділено увагу аналізу сучасного стану процесу демократизації як переходу від авторитарних до демократичних політичних режимів, що є складним, багатогранним і багатофакторним явищем. Визначено, що демократизація потребує створення інститутів, які гарантують права людини, незалежність судової влади, а також розвитку політичної культури, де громадяни будуть здатні активно залучатися до політичних процесів і прийняття рішень. Доведено, що процес демократизації надзвичайно важливий для розвитку будь-якої нації, оскільки він дозволяє покращити управління, збільшити підзвітність урядів народу, підвищити рівень прав і свобод громадян, а також сприяє стабільності та розвитку соціально-економічних систем. Проте сам процес демократичного переходу дуже часто супроводжується політичною та соціальною напруженістю, конфліктами та нестабільністю, оскільки старі політичні еліти можуть активно чинити опір змінам, а суспільства, які перебувають у процесі переходу, часто стикаються з труднощами на шляху до демократичних перетворень. Однією з найвідоміших і найвпливовіших теорій демократичного переходу є концепція «хвильового руху» демократизації, запропонована американським політологом Семюелем Хантінгтоном. У своїй праці «Третя хвиля: демократизація в кінці 20 століття» вчений представив модель, яка описує демократизацію як хвилеподібний процес, що складається з кількох великих періодів, коли відбувається активний рух до демократії, що чергуються з періодами відкату і повернення до авторитарних режимів. У статті показано, що демократія залишається динамічним і гнучким процесом, і хоча її розвиток може бути переривчастим, вона є важливим фактором соціальної стабільності та економічного прогресу.

Ключові слова: демократія, демократизація, демократичне публічне управління, державна служба, виборчі права, політичні права, політичний режим, політолог, політологія.

Постановка проблеми

З історичної ретроспективи ми знаємо, що демократія, як основа політичних систем, є не тільки формою урядування, але й фундаментальною цінністю сучасного суспільства. Вона забезпечує громадянам основні права і свободи, такі як свобода слова, право на участь у виборах, рівність перед законом і право на захист від свавільних дій влади. Процес демократизації, або перехід від авторитарних до демократичних політичних режимів, є складним, багатогранним і багатофакторним явищем. Це не лише перехід політичних інститутів від однопартійного чи автократичного управління до

багатопартійних демократичних систем, але й глибокі соціальні, економічні та культурні зміни, які зачіпають усі аспекти суспільного життя. Демократизація потребує створення інститутів, які гарантують права людини, незалежність судової влади, а також розвитку політичної культури, де громадяни будуть здатні активно залучатися до політичних процесів і прийняття рішень [1].

Однією з найбільш впливових теорій демократизації є концепція «хвиль демократизації», яку запропонував американський політолог Самюель Хантінгтон. У своїй роботі «Третя хвиля: Демократизація наприкінці XX століття» він висунув ідею про те, що демократизація не є лінійним процесом, а відбувається хвилеподібно, через послідовні етапи демократичних перетворень, що змінюються періодами відкату до авторитарних режимів. На думку Хантінгтона, кожна хвиля демократизації має свої характерні риси, залежні від історичних і соціальних умов, і в різні періоди людської історії ці хвилі охоплюють різні частини світу. Ця теорія дозволяє зробити важливі висновки щодо глобальних політичних процесів, допомагає з'ясувати, чому демократичні зміни відбуваються в одних країнах, тоді як в інших вони стикаються з величезними труднощами. Хантінгтон визначив три основні хвилі демократизації, кожна з яких супроводжувалась різними політичними та соціальними умовами [1].

Метою статті є дослідження концепції хвиль демократизації, її історичних етапів, а також аналіз причин і наслідків, що супроводжують процес демократичних трансформацій. Окрему увагу приділено критичним підходам до теорії Хантінгтона та альтернативним моделям демократизації.

Методи дослідження

Ця робота базується на працях вітчизняних і зарубіжних учених, а також на матеріалах періодичних видань, статистичних збірниках. При проведенні дослідження використовувалися методи аналізу і синтезу, порівняння та узагальнення, а також ряд інших методів.

Виклад основного матеріалу

Демократичний транзит можна визначити як процес переходу від авторитарних, тоталітарних або інших недемократичних режимів до демократичних форм урядування. Це складний і багатогранний феномен, який охоплює не лише політичні зміни, але й значні соціальні, економічні та культурні перетворення в суспільстві. У процесі демократичного транзиту відбувається не просто зміна уряду, а глибока трансформація політичної системи, інститутів, правових норм, а також змінюється політична культура, громадянська свідомість і громадянська активність. Процес демократизації є надзвичайно важливим для розвитку будь-якої нації, оскільки він дозволяє покращити управління, забезпечити більшу відповідальність урядів перед народом, підвищити рівень прав і свобод громадян, а також сприяти стабільності та розвитку соціально-економічних систем. Однак сам процес демократичного транзиту дуже часто супроводжується політичною та соціальною напругою, конфліктами та нестабільністю, оскільки старі політичні еліти можуть активно опиратися змінам, а суспільства, які переживають перехід, часто стикаються з труднощами на шляху до демократичних перетворень.

У науці існує велике різноманіття теорій, що намагаються описати і пояснити цей процес. Одні теорії акцентують увагу на історичних, соціальних та економічних чинниках, які сприяють демократизації, інші зосереджуються на інституціональних, культурних або політичних механізмах, що визначають успішність чи невдачу демократичних перетворень. Важливим елементом вивчення демократичного транзиту є намагання зрозуміти, чому в одних країнах демократизація відбувається швидко і без великих проблем, тоді як в інших вона зазнає значних труднощів або взагалі не відбувається.

Однією з найбільш відомих і впливових теорій демократичного транзиту є концепція «хвильового руху» демократизації, запропонована американським політологом Самюелем Хантінгтоном. У своїй роботі «Третя хвиля: демократизація наприкінці XX століття» (1991) Хантінгтон представив

модель, яка описує демократизацію як хвилеподібний процес, що складається з кількох великих періодів, коли відбувається активний рух до демократії, чергуючись із періодами відкату та повернення до авторитарних режимів.

Семюел Хантінгтон розробив теорію хвиль демократизації, що описує три великі історичні цикли поширення демократії. Кожна хвиля характеризується масовим переходом країн від авторитарного до демократичного правління, проте ці процеси супроводжуються зворотними хвилями, коли частина держав повертається до авторитаризму.

Учений підкреслює, що демократизація є складним, багатоетапним явищем, що залежить від політичних, соціальних і економічних умов. Ключовими факторами успішної демократизації є економічний розвиток, ефективне політичне керівництво, а також сталість демократичних цінностей. Хантінгтон також припускає можливість четвертої хвилі демократизації у XXI столітті, але зазначає, що її поява буде залежати від здатності суспільств вирішувати сучасні виклики, зокрема соціальні та економічні кризи [2].

Перша хвиля демократизації (1828-1926), за класифікацією Самуеля Хантінгтона, була важливою етапною фазою в розвитку демократичних режимів по всьому світу. Цей період почався в результаті величезних соціальних і політичних змін, зокрема таких, як американська революція (1776) та Велика французька революція (1789). Саме ці події заклали основи для поширення демократичних ідей і інститутів, що згодом втілилися в інших країнах.

Ключовим моментом першої хвилі було впровадження виборчого права, зокрема серед білих чоловіків у США після «Джексоновської демократії», що стало важливим кроком до розширення демократичних прав. Виборче право стало базовим компонентом демократичних систем. Це поширювалося і на інші країни, зокрема Великобританію, Францію, Італію, Канаду, Австралію та Аргентину, що засвідчило зростання демократичних практик у середині XIX століття. Демократія за стандартами того часу передбачала не лише вибори, але й відносно вільне політичне середовище, хоча й обмежене певними соціальними групами.

Одним із найважливіших чинників, що сприяли демократизації в цей період, стали індустріалізація та урбанізація, що допомогли формуванню середнього класу та робітничих організацій. Це, у свою чергу, сприяло зменшенню економічної нерівності та розширенню політичних прав. У багатьох країнах демократичні інститути розвивалися поступово, але на їх основі виникали політичні системи, що вже мали певні ознаки демократичності: обрання глави виконавчої влади через парламент або на основі періодичних виборів, а також наявність значної частини дорослого населення, яке мало виборчі права.

Однак перша хвиля демократизації не була стійкою. Починаючи з 1922 року, коли Беніто Муссоліні прийшов до влади в Італії, набирали популярності авторитарні і фашистські рухи, що спричинило відкат демократії. Вони посилилися в 1930-х роках і завдали серйозного удару по демократичним процесах. До 1942 року у світі залишалося лише 12 демократій, що стало найнижчою точкою першої хвилі. Цей період показав, як нестабільними можуть бути демократичні системи, які ще не встигли набути достатньої глибини та стійкості для протистояння екстремальним політичним рухам.

Незважаючи на ці труднощі, перша хвиля заклала важливі основи для розвитку демократичних систем у XX столітті. Вона показала, що демократія може бути результатом історичних зрушень і соціальних змін, проте її розвиток потребує сталих інститутів, які здатні протистояти різноманітним політичним викликам.

Друга хвиля демократизації (1943–1962), на думку Самуеля Хантінгтона, була спричинена наслідками Другої світової війни та глобальними змінами, що відбулися після її завершення. Ця хвиля характеризувалася значним зростанням числа демократичних держав у світі, що стало результатом як військової перемоги над фашизмом і тоталітаризмом, так і процесу деколонізації. Країни, такі як Німеччина, Італія, Японія, Австрія, а також багато нових незалежних держав,

що з'явилися після розпаду колоніальних імперій, розпочали перехід до демократії. Хантінгтон зазначає, що в цей період демократичні інститути активно розвивалися, і більшість нових демократій були засновані або під підтримкою зовнішніх сил, або внаслідок перемоги антифашистських коаліцій.

Проте, як підкреслює Хантінгтон, друга хвиля демократизації не була стабільною і не призвела до остаточної перемоги демократії на глобальному рівні. Вона була перекреслена зворотними хвилями, що призвели до значного відкату демократичних процесів. Ці зворотні хвилі стали важливими етапами в історії демократизації, і саме через їх вплив друга хвиля не досягла остаточної стабільності.

Перша зворотна хвиля відбулася в період між 1922 і 1942 роками, коли фашистські й авторитарні рухи набрали сили в Європі та інших частинах світу. Хантінгтон підкреслює, що саме в цей період фашисти, зокрема під керівництвом Беніто Муссоліні в Італії, зуміли прийти до влади і встановити тоталітарні режими. Вплив фашистських і військових диктатур значно ослабив демократичні процеси, які розвивалися в попередній період. Навіть у країнах, де зберігалися демократичні інститути, таких як Франція та Великобританія, економічні труднощі, економічні депресії і політичні кризи сприяли зростанню антидемократичних настроїв, що призвело до посилення авторитарних тенденцій. Перша зворотна хвиля охопила не лише Європу, але й вплинула на інші частини світу. У країнах Латинської Америки, зокрема, спостерігалося збільшення авторитарних режимів, що були результатом військових переворотів та політичної нестабільності.

Друга зворотна хвиля, що охопила період з 1958 по 1975 рік, була ще більш масштабною та охопила значну частину світу. Вона була спричинена кількома факторами: політичною нестабільністю, військовими переворотами і поворотом до авторитарних режимів у багатьох країнах «третього світу», зокрема в Африці, Азії та Латинській Америці. Відбувався також процес переходу від демократичних урядів до військових диктатур, що були поширені внаслідок переворотів і соціальних потрясінь. Хантінгтон підкреслює, що другий період зворотної хвилі був зумовлений кількома причинами, серед яких особливу роль відігравали військові перевороти в Латинській Америці, зокрема в Аргентині, Чилі, Бразилії, а також розвиток комуністичних і революційних рухів в Азії, які з часом сприяли приходу до влади авторитарних урядів, що проводили жорстоку політику.

Третя хвиля демократизації почалася в середині 1970-х років і стала значним етапом у розвитку демократичних процесів у світі. За визначенням Самуеля Хантінгтона, цей період характеризується низкою чинників, які сприяли поширенню демократичних реформ і послабленню авторитарних режимів [3].

Було виділено ряд перешкод для демократизації суспільства, зокрема, процес демократизації може бути значно ускладнений рядом перешкод, серед яких політичні, культурні та економічні фактори. Однією з основних перешкод є відсутність досвіду демократичного правління в багатьох країнах, які залишалися авторитарними. Станом на 1990 рік, у понад 90 країнах не було значного досвіду демократичного управління, що ускладнювало перехід до демократії. Іншою серйозною перешкодою для демократизації є поглиблені авторитарні режими. Лідери, які тривалий час перебувають при владі в авторитарних країнах, часто стають сильними противниками демократичних змін. Важливу роль у цьому відіграє особистий фактор, оскільки багаторічні правителі стають головними перешкодами на шляху демократизації. Зміна лідера, особливо через смерть чи відставку, іноді може створити можливості для демократизації, однак це не є гарантією стабільних змін. Крім того, відсутність чи слабкість прихильності до демократичних цінностей серед політичних лідерів у багатьох країнах Азії, Африки та Близького Сходу є серйозною перешкодою. Виборчі системи можуть призвести до приходу до влади авторитарних лідерів, які використовують демократичні механізми для досягнення своїх власних цілей, а потім порушують демократичні принципи. Загалом, культурні фактори також значною мірою

визначають шанси на демократичні зміни в певних країнах. У країнах з глибокими авторитарними традиціями або жорсткими соціальними структурами, як, наприклад, у деяких ісламських країнах чи в деяких частинах Азії, вміння зберегти демократичні принципи може виявитися значно складнішим [4].

Теорія хвиль демократизації, яку розвинув С. Хантінгтон, здобула популярність завдяки детальному аналізу глобальних політичних трансформацій, але водночас вона зазнала і значної критики від інших політологів і дослідників. Одним із головних закидів до теорії Хантінгтона є спрощення складних історичних процесів демократизації до кількох «хвиль», що неминуче призводить до втрати нюансів і контексту. Критики вважають, що демократія не є лінійним процесом, що проходить через прості хвилі, а скоріше є результатом складної взаємодії численних внутрішніх і зовнішніх факторів, які змінюються в часі. Наприклад, навіть у країнах, що пережили демократизацію, можуть мати місце періоди відкату або стагнації, що вимагає більш комплексного підходу до вивчення політичних змін. Теорія Хантінгтона акцентує увагу на політичних структурах і інституціях, але часто недооцінює роль соціально-економічних умов. Розвиток демократії не завжди залежить лише від політичної волі або змін у правових системах; соціальні та економічні умови, такі як рівень економічної нерівності, доступ до освіти, індустріалізація, а також рівень урбанізації, мають великий вплив на здатність суспільства утримувати демократичні інституції. Інший критичний момент полягає в тому, що в теорії Хантінгтона не враховуються культурні відмінності, які можуть суттєво впливати на здатність до демократичних реформ. Для прикладу, у деяких країнах існують глибокі культурні бар'єри, які ускладнюють запровадження західних моделей демократії. Друга хвиля демократизації, за Хантінгтоном, була пов'язана з результатами Другої світової війни та крахом тоталітарних режимів. Проте критики вказують на те, що демократичні перетворення в цих країнах не завжди були прямим наслідком зовнішніх чинників [5]. Замість цього багато держав переживали складні внутрішні процеси трансформації, зокрема, вплив національних рухів, економічних криз і класових конфліктів, які не можна звести лише до геополітичних змін після війни.

Висновки

Теорія «хвиль демократизації» Самюеля Хантінгтона дає можливість зрозуміти циклічний характер цього процесу. Хантінгтон виділяє три основні хвилі демократизації: перша хвиля, що почалась на початку XIX століття, друга — після Другої світової війни, і третя хвиля, що охопила середину 1970-х років. Кожна з цих хвиль відзначалася певними соціальними, політичними та економічними змінами, які сприяли переходу до більш відкритих політичних систем. Однак демократія не завжди йшла вперед безперервно. Хантінгтон також описав явище «відкату», коли демократії занепадають і повертаються до авторитарних режимів. Це свідчить про те, що демократичні процеси не є автоматичними або сталими, і що вони потребують постійного вдосконалення, стабільних інститутів і активної громадянської участі. Цікаво, що в рамках кожної хвилі демократизації спостерігаються різні моделі розвитку, що залежить від конкретних історичних та культурних контекстів. У сучасному світі глобалізація та нові виклики, такі як економічні кризи та політичні конфлікти, створюють нові умови для розвитку демократії. Тому важливо адаптувати демократичні інститути до сучасних вимог, забезпечуючи їх стійкість та здатність реагувати на зміни в суспільстві. У підсумку, демократія залишається динамічним і гнучким процесом, і хоча її розвиток може бути переривчастим, вона є важливим фактором соціальної стабільності та економічного прогресу.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text. (дата звернення: 05.03.2025)

2. Samuel-P-Huntington Democracy's Third Wave. URL: https://www.ned.org/docs/Samuel-P-Huntington-Democracy-Third-Wave.pdf. (date of application: 05.03.2025)

3. Хантінгтон С. Про хвилі демократизації, їхню сутність та періодизацію – 2008. URL: http://www.info-librarv.com.ua/books-text-7561.html. (дата звернення: 05.03.2025)

4. The End of the Third Wave and the Global Future of Democracy Larry Diamond https://irihs.ihs.ac.at/id/eprint/1000/1/pw_45.pdf. (date of application: 05.03.2025)

5. Новакова О.В., Пашина Н.П. Політичні процеси та політичні відносини. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1091/1/NP_polit_protsessy.pdf. (дата звернення: 05.03.2025)

References

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254k/96-BP. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text. (date of application: 05.03.2025) [in Ukr].

2. Samuel-P-Huntington Democracy's Third Wave. URL: https://www.ned.org/docs/Samuel-P-Huntington-Democracy-Third-Wave.pdf. (date of application: 05.03.2025) [in En].

3. S.Huntington On the waves of democratization, their essence and periodization – 2008. URL: http://www.info-librarv.com.ua/books-text-7561.html. (date of application: 05.03.2025) [in Ukr].

4. The End of the Third Wave and the Global Future of Democracy Larry Diamond https://irihs.ihs.ac.at/id/eprint/1000/1/pw_45.pdf. (date of application: 05.03.2025) [in En].

5. Novakova O.V., Pashyna N.P. Political processes and political relations. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1091/1/NP_polit_protsessy.pdf. (date of application: 05.03.2025) [in Ukr].

e-mail: *ez.lvl.faceit@gmail.com.*

THE CONCEPT OF WAVES OF DEMOCRATIZATION: EVOLUTION, CRITICISM AND ALTERNATIVES

The article reveals the role and problems of implementing the theory of democratization according to S. Huntington as a factor in realizing the fundamental value of modern society, which provides citizens with basic rights and freedoms, such as freedom of speech, the right to participate in elections, equality before the law and the right to protection from arbitrary actions of the authorities. Attention is paid to the analysis of the current state of the democratization process as a transition from authoritarian to democratic political regimes, which is a complex, multifaceted and multifactorial phenomenon. It is determined that democratization requires the creation of institutions that guarantee human rights, the independence of the judiciary, as well as the development of a political culture where citizens will be able to actively participate in political processes and decision-making. It is proven that the democratization process is extremely important for the development of any nation, since it allows for improved governance, greater accountability of governments to the people, increasing the level of rights and freedoms of citizens, and contributing to the stability and development of socio-economic systems. However, the process of democratic transition itself is very often accompanied by political and social tension, conflict and instability, as old political elites may actively resist change, and societies undergoing transition often face difficulties on the way to democratic transformation. One of the most famous and influential theories of democratic transition is the concept of the «wave movement» of democratization, proposed by the American political scientist Samuel Huntington. In his work «The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century», the scientist presented a model that describes democratization as a wave-like process consisting of several large periods, when there is an active movement towards democracy, alternating with periods of rollback and return to authoritarian regimes. The article shows that democracy remains a dynamic and flexible process, and although its development may be intermittent, it is an important factor in social stability and economic progress.

Key words: *democracy, democratization, democratic public administration, civil service, political regime, electoral rights, political rights, political scientist, political science.*